

PRVOMAJSKE PROSLAVE U SARAJEVU U VRIJEME AUSTROUGARSKJE UPRAVE

Razvitak klasnog radničkog pokreta na području grada Sarajeva, a s tim u vezi i formiranje radničke klase, datira tek od vremena okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske Monarhije. Prije okupacije na ovom području, kao, uostalom, i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, nije bilo radničke klase. Prodiranje kapitalizma u jednu zaostalu zemlju, brz razvoj industrije, rudarstva i saobraćaja usloveli su angažovanje većeg broja radne snage koja se regrutovala iz redova osiromašenih seoskih masa, zanatlija koji nisu mogli izdržati konkurenciju jeftinije industrijske proizvodnje i gradske sirotinje koja nije imala nekog stalnog zanimanja. Pored toga, jedan dio radnika, većinom kvalificiranih, okupatorske vlasti regrutovale su iz drugih svojih industrijski razvijenijih zemalja. Svi ovi društveni slojevi sačinjavali su osnovicu radničke klase, koja se s razvojem industrije i ostalih privrednih grana sve više uvećavala i razvijala.¹

Položaj radništva, u ovoj početnoj fazi njegovog razvitka, nije se bitno razlikovao od onog u kolonijalnim zemljama. Opšta zaostalost, stalan i prekomjeran prilliv nekvalifikovane radne snage, nepostojanje radničkog zakonodavstva, radničkih sindikalnih i političkih organizacija bili su faktor nesmetane eksploatacije, dok je radnička najamnina bila daleko ispod prosjeka ostalih evropskih industrijski razvijenijih zemalja i u većini slučajeva nije mogla zadovoljiti ni najosnovnije životne potrebe radnika. Naročito surova eksploatacija vršena je nad nekvalificiranom radnom snagom koja je ujedno predstavljala i prvu generaciju domaćeg radništva. Radni dan trajao je, u većini preduzeća i industrija, od 12 do 14, a u nekim zanatskim radionicama i preko 16 časova.²

¹ Vitomir Korać, *Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1933, knj. III, str. 323; Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, Sarajevo 1964, str. 55—56; Nedim Šarac, *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom okupacijom (1878—1914)*, Beograd, 1951, str. 29.

² »Bosna i Hercegovina, te zemlje najgadnije političke reakcije i najbezdušnijeg kapitalističkog izrabljivanja nemaju osim 12-satnog radnog dana za rudarske radnike nikakvih radničkih zaštitnih zakona.

Nepovoljan položaj radništva, međutim, ubrzo je rezultirao spontanim pokretima koji su se, od početka posljednje decenije XIX stoljeća, počeli javljati u Bosni i Hercegovini. Uporedo s tim pokretima javili su se i prvi pokušaji organizovanja radnika u cilju njihovog međusobnog materijalnog potpomaganja, kulturno-prosvjetne i druge djelatnosti.³

S obzirom na pomenute specifičnosti nastanka i početnog stadija razvitka radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, a paralelno s tim i u Sarajevu, prvomajske proslave, kao jedna od formi borbe radničke klase, postaju snažan instrument proletarijata u borbi protiv kapitala i njegovog društvenog ustrojstva. Prvomajske proslave tokom vremena postepeno prelaze okvire ekonomske borbe, postaju manifestacije borbene solidarnosti cjelokupnog radništva i dobijaju karakter organizovanog političkog štrajka i pokreta protiv kolonijalne eksploatacije, bijede i političke obespravljenosti naroda Bosne i Hercegovine.

Proslava radničkog praznika 1900. godine u Sarajevu organizovana je, kao i nekoliko proslava sljedećih godina, isključivo inicijativom »Flugrada«. Međutim, ova majska proslava, kao i njih još nekoliko, nisu bile niti su mogle biti borbene manifestacije u još uvijek industrijski nerazvijenoj zemlji kakva je bila Bosna i Hercegovina. Na zajedničkim izletima, koji su bili popraćeni raznim zabavnim programima, radnici su se upoznavali sa životom proletarijata drugih zemalja, sa ciljevima borbe radničkih organizacija u svijetu, značajem proslava međunarodnog praznika rada, kao i sa nizom pitanja koja su bila od značaja za radničku klasu Bosne i Hercegovine.

Krajem 1904. godine pojavili su se prvi znaci organizovanih akcija radnika u Sarajevu. Mnogo povoljniji uslovi pod kojima su radili strani radnici dali su podsticaja za organizovanje domaćih radnika i već početkom 1905. godine građevinski radnici istakli su zahtjev za

---

Za djecu od 10—12 godina vrijedi isto radno vrijeme kao i za odrasle, koje vrijeme traje u nekim mjestima i nekim zanatima 14—16 sati dnevno s nadnicom, koja jedva prestiže 1 krunu.«

(Svibanjski spis socijalističkog radništva Bosne i Hercegovine 1908. godine, Zagreb 1908, str. 8)

³ Prvi su svoje kulturno-zabavno društvo uspjeli legalizovati sarajevski željezničari, koji su krajem 1896. godine osnovali »Društvo za štednju i predujam osoblja radionica i ložionica bosansko-hercegovačkih državnih željeznica«, a 22. aprila 1898. godine postavili su zahtjev za osnivanjem »Društva za razvijanje druževnosti „Flugrad“«. Početkom augusta iste godine Zemaljska vlada potvrdila je statut »Flugrada«, ali mu je pritom zabranila svako političko djelovanje. Putem priredbi, predavanja i ostale zabavno-prosvjetne djelatnosti »Flugrada« mnogi radnici dobijaju prvo socijalističko obrazovanje, što je bilo od velikog značaja za daljnji razvitak i napredak radničkog pokreta.

Godine 1891. tipografski radnici, koji su u to vrijeme bili najbrojniji, pokušali su osnovati svoje udruženje pod nazivom »Knjigotiskarsko bolesničko i potporno društvo u Sarajevu«. Iako se i po samom nazivu Društva jasno vidi sa kakvim je zadatkom osnovano, vlasti nisu odobrile njegovo djelovanje bojeći se bilo kakvog udruživanja radnika. Društvo je, međutim, i bez dozvole djelovalo više od jedne decenije, sve dok konačno 1903. godine vlasti nisu potvrdile njegova znatno izmijenjena prava.

izjednačavanje njihovog položaja sa stranim radnicima. Ovoj akciji građevinskih radnika ubrzo su se pridružili i stolari. Zemaljskoj vladi bila je upućena molba sa zahtjevom da se građevinskim radnicima poboljšaju uslovi rada, ali se iz njenog sadržaja jasno vidi, »da su njeni potpisnici živjeli u iluzijama o natklasnom karakteru vlasti i polagali nade u državu kao pravednog vrhovnog arbitra u tadašnjem društvu«. ⁴

Mihailo Mića Sokolović (1883—1906)

je karakter klasne borbe. Pored toga, predstavljala je i manifestaciju već postojećih klasnih radničkih strukovnih organizacija sa borbennim zahtjevima o skraćanju radnog vremena, kao i demonstraciju protiv zabrane slobode udruživanja radnika.

Na proslavi Prvog maja 1905. godine u Sarajevu učestvovao je veliki broj radnika gotovo svih struka. Oni su se priključili radnicima

Dolaskom Miće Sokolovića⁵ u Sarajevo počinje potpuniji i organizovaniji rad na klasnom udruživanju radništva. Sve do tog vremena javljali su se spontani naponi pojedinih izolovanih grupa radnika, koji se sada počinju zamjenjivati organizovanim klasnim sindikalnim pokretom svih radnika. Zajedno sa Jerotijem Plavšićem,⁶ koji je nešto kasnije došao u Sarajevo, Mićo Sokolović je radio na klasnom uzdizanju radnika i na pripremama za stvaranje i jačanje strukovnih organizacija.

Uporedo sa ovim pripremama na organizovanju radnika veliki značaj, za daljnji razvitak radničkog pokreta u Sarajevu, imala je prvomajska proslava 1905. godine. Za razliku od prethodnih ova prvomajska proslava je bila znatno organizovanija i imala

⁴ Nedim Šarac, *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919*, Sarajevo 1955, str. 44.

⁵ Mihajlo-Mićo Sokolović (1883—1906), rođen u Kovanju kod Rogatice, knjigovezački radnik, osnivač prvih sindikalnih organizacija i modernog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini.

⁶ Jerotije Plavšić (1876—1906), kalufdžijski radnik iz Srbije, u saradnji sa Mićom Sokolovićem razvio je živu djelatnost na organizovanju radnika 1905. godine u Bosni i Hercegovini.

Željezničke radionice u Sarajevu, koji su kao i ranijih godina slavili tzv. »majalus«. Proslava je održana na mjestu zvanom »Karolinental«⁷ i toga dana na opšte zaprepaštenje poslodavaca radnici nisu došli na posao. Na samoj proslavi građevinski radnici su donijeli odluku o stupanju u štrajk ukoliko im Zemaljska vlada za nekoliko dana ne riješi molbu u kojoj su tražili smanjenje radnog vremena i poboljšanje životnih i radnih uslova. Dok se održavala proslava, stolarski radnici nalazili su se u štrajku i poslije pregovora sa poslodavcima uspjeli su da skrate radno vrijeme na 10 časova.⁸

U toku mjeseca maja 1905. godine građevinski radnici, koji su u to vrijeme bili najbrojniji s obzirom da se Sarajevo izgrađivalo u kulturni i administrativni centar okupirane Bosne i Hercegovine,⁹ nastavili su sa akcijom za skraćanje radnog vremena. Kako Zemaljska vlada još uvijek nije bila donijela nikakvo rješenje na njihovu molbu, oni su 27. maja stupili u štrajk. Intervencija policije ostala je bez uspjeha i građevinski radnici su tom prilikom postigli prvi radni ugovor. Radni dan bio je skraćen na 10 časova, dok im se nadnica povisila za 80 helera.

Ovaj uspjeh stolarskih i građevinskih radnika podstakao je i ostale strukovne organizacije da povedu borbu za smanjenje radnog vremena. Tako su bravari uspjeli sniziti radno vrijeme na 10 i po časova uz povišicu nadnice za 10%, a soboslikari, ličilci i cipelari, poslije petodnevnog strajka, uspjeli su sniziti radni dan na 10 časova. Iza toga, štrajkovima ili pregovorima, poboljšali su radne uslove ili uspjeli skratiti radni dan kovači, kolograditelji, limari i neke druge strukovne organizacije.¹⁰

Zahvaljujući neumornom radu radničkih boraca Miće Sokolovića, Jerotija Plavšića i Nikole Vukojevića,¹¹ »organizatorni duh proletarijata, koji se je počeo u g. 1905. buditi, rastao je munjevitom brzinom ne samo u Sarajevu, nego se je to opažalo i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine«.¹² Kao rezultat ovakvog rada, kojemu je naročito snažan impuls dala prvomajska proslava, kao i borba radnika za njihovo klasno organizovanje, bio je prvi javni radnički zbor, održan u

⁷ Mjesto Piskavice iza Vraca, u neposrednoj okolini Sarajeva.

⁸ Spomenica 30-godišnjeg rada i borbe građevinarskih radnika u Sarajevu, Sarajevo 1935, str. 7—8.

⁹ U prvim godinama XX stoljeća građevinska djelatnost u Sarajevu bila je veoma intenzivna. Godišnje se podizalo 30 do 50 većih kuća i veliki broj državnih zgrada. U vrijeme sezone građevinskih radova u Sarajevu je radilo preko 1.000 kvalifikovanih zidara i tesara kojima je pomagao veći broj pomoćnih i ostalih radnika.

(Spomenica 30-godišnjeg rada i borbe građevinarskih radnika... str. 6)

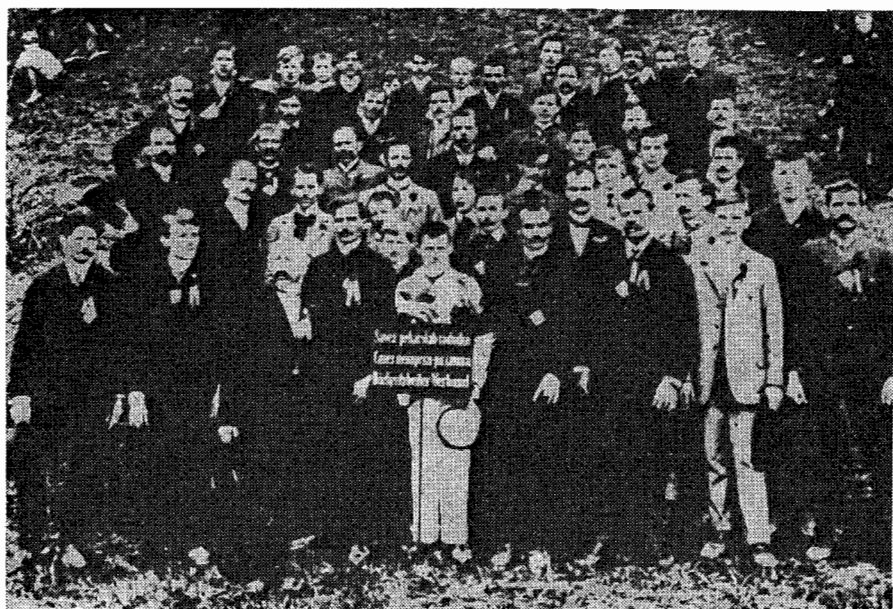
¹⁰ Vitomir Korać, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji..., str. 331.

¹¹ Nikola Vukojević (1882—1913), tipografski radnik iz Hrvatske, djelovao je i na području Bosne i Hercegovine, gdje je vidno doprinio jačanju socijalističkog pokreta.

¹² Arhiv Komunističke partije Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1951, tom II, str. 33.

Sarajevu 27. augusta 1905. godine. Pripreme za održavanje ovoga zbora izvršene su ranije, a 10. augusta bila je predana rezolucija Vladinom povjereniku za grad Sarajevo u kojoj se navodi:

»Radnici sviju struka (zanata) nagnati prevelikom bedom, održali su jednu užu konferenciju na dan 10/8 t. g. na kojoj su svi konstatovali da je stanje radnika u Bosni i Hercegovini, a naročito u Sarajevu, tako bedno, da im je položaj, uslijed prevelike nagomilanosti radnika na radnoj pijaci i velike eksploatacije od strane poslodavaca, veoma nesiguran, te su uslijed toga doneli ovu rezoluciju: Da se izaslanici iz sviju struka upute u grad. poglavarstvo kod g. vladina povjerenika i da učtivo zamole, da nam na usmeno odobrenje dade i pismeno, po kom bi imali prava udruživanja, javnih zborova i konferencija u cilju: radničkog i sveopćeg međusobnog potpomaganja«. ¹³

Članovi Saveza pekarskih radnika na prvomajskoj proslavi u Lukavici (kod Sarajeva) 1906. godine

Na dan 27. augusta 1905. godine oko 350 radnika¹⁴ iz Sarajeva i unutrašnjosti prisustvovalo je, po prvi put u svojoj istoriji, javnom rješavanju svojih problema, a istovremeno su udareni temelji i čvršćoj organizaciji radnika koja će ubuduće predstavljati snažan oslonac u borbi za postizanje ekonomskih i političkih zahtjeva. Na skupštini je donesena i odluka o osnivanju Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, usvojena su njegova pravila i bilo je izabrano privre-

¹³ Isto, str. 8.

¹⁴ Vojislav Bogićević, *Građa o počecima radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini od 1878—1905*, Beograd 1956, dok. br. 289, str. 521.

meno rukovodstvo.¹⁵ Pored toga, na toj prvoj radničkoj skupštini manifestovala se snaga i jedinstvo radničkog pokreta, što će naročito doći do izražaja u vrijeme održavanja prve organizovane prvomajske proslave i generalnog štrajka 1906. godine, koji je obuhvatio oko 40 mjesta Bosne i Hercegovine.

Za prvomajsku proslavu 1906. godine, kada je sarajevsko radništvo prvi put organizovano istupilo, vršene su puna dva mjeseca ranije pripreme. Osnivani su majski odbori, a među radnicima su rasturani lenci u kojima su pozivani na odlučnost u odbrani svojih zahtjeva. Tokom mjeseca aprila 1906. godine odnosi između radnika i poslodavaca su se veoma pogoršali, pa su vlasti, bojeći se širenja sve snažnijeg uticaja organizovanih radnika na ostale eksploatisane i ugnjetene mase u gradu, poduzele niz represivnih mjera u cilju njegovog suzbijanja. Pred Prvi maj, 23. aprila 1906. godine, grupa organizovanih sarajevskih radnika podnijela je Vladinom povjereniku za grad Sarajevo molbu slijedećeg sadržaja:

»Slavnom Vladinom Povjereništvu za grad Sarajevo

Niže potpisani¹⁶ umoljavamo Slavno Vladino Povjereništvo da bi nam Blagoizvolilo dozvoliti Dabi mogli proslaviti Praznik I Maj (18. Aprila) 1906. Jer kod Radništva širom celog Svijeta proslavljuje se I Maj.

Proslava I maja izvešće se na ovaj način. Sastanak u Gradskoj Bašci odanle krenuće povorka kroz Ulice, Čemalušom, Ferhadijom, Rudolfovom, Franje Josipa, Apelovom Obalom i natrag u Gradsku Bašću na rastanak.

Pošto I Maj nenosi na sebi značaj samo proslave nego je od velikog kulturnog značaja. I pošto se proslavom I Maja unosi nove zapadne Ideje u ovu Istočnu Zemlju, Nadamo se da će Slavno Vladino Povjereništvo našoj Molbi Udovoljiti.«¹⁷

Međutim, Vladin povjerenik za grad Sarajevo, u sporazumu sa Zemaljskom vladom, odbio je ovo traženje radničkih izaslanika s motivacijom da radništvo nije još organizovano, pa da bi prilikom masovne povorke moglo doći do meteža i izgreda. Sljedećeg dana, 24. aprila 1906. godine, još jednom je postavljen zahtjev za održavanje manifestacione povorke, ali ga je i ovaj put Vladin povjerenik odlučno odbio zaprijetivši radničkim izaslanicima represalijama, uz napomenu da vlast neće dozvoliti nikakav pritisak od strane radnika.¹⁸

¹⁵ U privremenu upravu Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu bili su izabrani: Alojz Supančić, Ivan Salamunović, krojači; Ilija Kamber, Luka Tonković, zidari; Anto Salamunović, Pavo Černeć, moleri; Rudolf Fatner, Ivan Šapinović, stolari; Mustafa Handrić, obučar; Mihael Petrović, slovoslagar; Stefan Sekovanić, Mićo Sokolović, knjigovesci.

¹⁶ Potpisnici ove molbe bili su sljedeći organizovani radnici: Pavao Krajljević, Franjo Prukler, stolari; Đuro Fikajs, zidar; Ivan Blazinović, cimerman; Ivan Salamunović, Ivan Domazetović, krojači; Ivan Martinić, bravar; Stevo Obilić, Ivo Mohorić, tipografi.

¹⁷ Kasim Isović, Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine, Sarajevo 1963, tom II, knj. 1, dok. br. 21, str. 90.

¹⁸ Isto, dok. br. 22, str. 448.

Uvod u samu prvomajsku proslavu bilo je masovno učešće sarajevskih radnika na pogrebu radničkog prvoborca Miće Sokolovića 29. aprila 1906. godine, na kome je učestvovalo preko 3.000 radnika i koji se pretvorio u snažnu manifestaciju rastućeg radničkog pokreta i proleterske solidarnosti. U nekrologu objavljenom povodom njegove smrti »Slobodna riječ«, organ Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije, navodi:

Prvomajska povorka prelazi preko Latinske ćuprije (danas Principov most)

»Naša stranka je u njemu izgubila požrtovnog pionira, koji joj je osvojio čitav jedan kraj za njenu propagandu. Njegova smrt težak nam je i u ovom času upravo nenadoknativ gubitak. S teškim srcem primili smo ovu vijest i s teškim srcem javljamo svima drugovima ovaj teški udarac po socijalističku misao u okupiranim krajevima.«¹⁹

Sutradan, 30. aprila 1906. godine, stupile su u štrajk radnice jednog dijela Fabrike duhana u Sarajevu i ciglarski radnici zahtijevajući povišenje nadnica i skraćanje radnog vremena. Ovaj štrajk iskoristila je Zemaljska vlada, da potvrdi raniju zabranu za proslavu Prvog maja, zaprijetivši Odboru za proslavu zatvorom i drugim prinudnim mjerama. Bilo je zabranjeno okupljanje na ulicama, jer se okupatorska vlast pobojala da ne dođe do demonstracija nezadovoljnih radnika zbog zabrane proslave Prvog maja i mjera poduzetih od strane organa vlasti.

Međutim, i pored zabrane, na dan Prvog maja, okupilo se preko 2.000 radnica i radnika u Lukavici, gdje je održan veliki radnički zbor. To je bila, prvi put, u Sarajevu organizovana majska manifestacija. Uspjeh ove proslave iskoristilo je radničko rukovodstvo da bi ukazalo

¹⁹ »Slobodna riječ«, br. 9 od 1906. godine.

radnicima na značaj proleterske solidarnosti i na borbu, kao jedino sredstvo protiv eksploatatora, a za poboljšanje položaja radnika. Vladin povjerenik za grad Sarajevo u izvještaju Zemaljskoj vladi o ovoj proslavi Prvog maja, između ostalog, navodi:

»Većina radništva praznikovala je na ovaj dan, ali je naš grad imao uobičajnu sliku, osim jedne jedine činjenice, naime da su pojedini radnici bili obukli svoje nedjeljno odijelo, a mnogi od njih nosili su crveni karanfil u rupici za dugme.

Poslije podne radnici su se sakupili u Kreitmairovoj restoran-bašci u Kovačićima, a zatim pojedinačno i u manjim grupama pošli su ka gradskoj malti iza grada, gdje su se — na čelu sa radnicama Fabrike duhana i Tkaonice ćilima — svrstali u redove i uz zvuke muzike otišli u izletišta, 5 kilometara daleko od Sarajeva.

U ovoj povorci moglo je uzeti učešća oko 2.00 radnika i radnica. Na mjestu proslave su se zabavljali igrom i pjesmom, a držali su se i govori u kojima je radništvo pozivano na solidarnost. Oko 7 časova navečer povratilo se radništvo u istom redu u Sarajevo. Kod Čerišan-skog mosta povorka se rasula i radnici se razidoše odavde mirno kućama.«²⁰

Za sve vrijeme radničku povorku pratio je veliki broj policijskih službenika u civilu, a čitavim putem do Lukavice, gdje je bio zakazan zbor, primijećeni su žandarmi skriveni u žbunju. I pored takvog policijskog obezbjeđenja na putu do zbornog mjesta, »odjednom se u povorci pojavila crvena zastava nataknuta na motku. Putem do Lukavice orila se pesma razdragane mase, zadovoljne što su osetili makar i tračak slobode. U Lukavici je održano više govora, a između ostalih, drug Nikola Vukojević, tipografski radnik, održao je poseban sastanak sa ciglarskim radnicima«.²¹

Neposredno iza održane prvomajske proslave u Sarajevu je izbio, 4. maja 1906. godine, generalni štrajk²² koji je ubrzo zahvatio i sve veće industrijske centre u Bosni i Hercegovini. Okupacione vlasti su prvih dana poslije izbijanja štrajka pokušale da ga uguše još ranije oprobanim sredstvima: represalijama, progonima i izgonima nezadovoljnih radnika, ali ovog puta sve te mjere nisu mogle zaustaviti pokrete eksploatiranih masa. Generalni štrajk bio je rezultat teškog ekonomskog i političkog stanja u kome se nalazila radnička klasa, kao i odraz borbenog raspoloženja masa protiv austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. To teško stanje najbolje ilustruje napis u prvomajskom prilogu »Glasa slobode« iz 1911. godine u kome se navodi:

»Kretanje radničkih masa u maju 1906. godine bilo je samo vidan izraz nesnosnog ekonomskog i političkog stanja pod kojim je radništvo stenjalo. Do ovog vremena o radniku se nije baš nimalo vodilo ra-

²⁰ Kasim Isović, Generalni štrajk..., tom II, knj. 1, dok. br. 22, str. 449.

²¹ Spomenica 30-godišnjeg rada i borbe građevinarskih radnika..., str. 13.

²² Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine, naziv koji je preovladao u našoj istoriografskoj literaturi, ali pod kojim podrazumijevamo, ustvari, cijeli talas od oko 40 većih i manjih radničkih štrajkova, koji su izbili i bili vođeni tokom mjeseca maja te godine.

čuna. Radnik, dijelom moderan smatran je prostim objektom izrabljivanja; niko nije ni pomišljao na to da je i on čovjek koji ima pravo na život.«²³

Do izbijanja generalnog štrajka radnički pokret u Sarajevu, kao i u čitavoj Bosni i Hercegovini, nalazio se još uvijek u stadiju formiranja, razvijajući se preko spontanih i nedovoljno organizovanih istupa i pokreta radničke klase. Međutim, poslije stvaranja niza strukovnih radničkih organizacija i Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, klasni radnički pokret ulazi u novu fazu organizovane borbe, dajući podstreka radnicima za formiranje strukovnih i sindikalnih organizacija na području cijele Bosne i Hercegovine.

Generalni štrajk, istovremeno, predstavlja za istoriju bosansko-hercegovačke radničke klase i radničkog pokreta prelomni momenat od prvorazrednog značaja, koji je ubrzao dalji razvitak društvenih i političkih odnosa, a ujedno dokazao mogućnost uspješne borbe protiv okupatorskih vlasti, protiv nacionalnog ugnjetavanja i socijalnog izrabljivanja. On stoji na prelomu koji predstavlja granicu između dva različita stadija razvitka radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, i to: jednog, koji obuhvata period kada još nisu bile dozvoljene klasne sindikalne organizacije i kada su pokreti radnika imali više spontani karakter, i drugog u kojem je radnička klasa izborila slobodu udruživanja i stupila na put organizovane borbe protiv klasnog neprijatelja.²⁴

Pored toga, štrajk sarajevskih radnika, a zatim i svi drugi koji su ubrzo jedan za drugim slijedili, ustalasali su ne samo cjelokupno radništvo, koje je već tada dostizalo cifru od oko 50.000, već i sve druge slojeve stanovništva, tako da je, na primjer, do temelja pauperizirano seosko stanovništvo još dugo iza toga te događaje nazivalo »našom bunom«.²⁵ U vrijeme tih burnih i za bosansko-hercegovački radnički pokret presudnih dana beogradske »Radničke novine«, donoseći vijesti o događajima u Bosni i Hercegovini, su pisale:

»Početak štrajka monopolskih radnica za veće nadnice jeste istinski početak borbe za političke slobode u ovim dvema pokrajinama. Munja saznanja svog teškog položaja šinula je radnike sve Bosne i Hercegovine, fijuk ogorčenja i protesta prošao je svu zemlju i plamen oduševljenja zapalio je svu Hercegbosnu. Grad za gradom dizao se, protestovao, demonstrirao, zbrisao i silno zahtevao političke slobode, preteći brojem, snagom i solidarnošću svojom. Radnici su svuda pokazivali istu snagu i solidarnost, a policija ista nasilja i isti bes.«²⁶

²³ »Glas slobode«, br. 33 od 1911. godine.

²⁴ Nedim Šarac, Položaj radničke klase..., str. 54.

²⁵ Generalni štrajk imao je velikog odjeka među seoskim stanovništvom, a naročito u okolini Sarajeva, Ljubuškog i Mostara. Tako je, na primjer, jedno izaslanstvo iz okoline Sarajeva predlagalo da se radničkim akcijama pridruži i seosko stanovništvo, izjavljujući da je 10.000 seljaka spremno da u svako doba dođe u Sarajevo.

²⁶ »Radničke novine«, br. 65 od 1960. godine.

Napokon, štrajkovi u maju 1906. godine ozbiljno su uzdrmali dotada neograničenu vlast austrougarskih okupatora i nanijeli joj naj-ozbiljniji udarac za čitavih 40 godina njene vladavine u Bosni i Hercegovini.²⁷

Neposredno poslije završetka majskih štrajkova otpočeo je intenzivan rad na čvršćem organizovanju strukovnih saveza i radničke sindikalne centrale — Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu. Sarajevski radnici, članovi sindikalnih organizacija, predali su vlastima na odobrenje svoja pravila, ali su one neprestano odgađale njihovo potvrđivanje. I kada su, konačno, u septembru 1906. godine, vlasti zvanično potvrdile pomenuta pravila, u njima su izvršile takve promjene, da su im potpuno onemogućile svako političko djelovanje. Za daljnji razvitak radničkog pokreta bilo je veoma značajno to, što se, poslije učvršćenja i potvrde pravila radničkih organizacija u Sarajevu, počinju i u unutrašnjosti formirati strukovni savezi i druge radničke organizacije. U toku 1906. godine formirane su radničke organizacije u Banjoj Luci, Tuzli i Mostaru, a početkom 1907. godine u Zenici, Jajcu, Kreki, Zavidovićima, Brčkom, Drvaru, Hadžićima, Kobiljolu i na Palama.

Radnici su za sve vrijeme morali voditi borbu sa poslodavcima ne samo za sticanje novih prava, već i za očuvanje postignutih rezultata. Tako je tokom 1907. godine vođeno 16 većih i manjih štrajkova i tarifnih pokreta od kojih se 13 završilo sa uspjehom. U ovim pokretima i štrajkovima učestvovalo je preko 2.300 radnika.²⁸

Najmasovniji štrajk izbio je u Sarajevu kada je preko 1.000 građevinskih radnika odbilo da radi, zahtijevajući skraćivanje radnog vremena i povećanje nadnica. Da bi prisilili radnike da se vrate na posao pod ranijim uvjetima, poslodavci su 19. jula 1907. godine proglasili *aussperung*²⁹ svih građevinskih radnika (stolara, bravara, zidara, tesara i molera). Štrajk je trajao preko dva mjeseca i bio je završen pobjedom radnika.

Krajem 1906. i početkom 1907. godine dolazi do veoma žive aktivnosti poslodavaca, koji su u većini sukoba sa radnicima trpjeli neuspjehe i sada su radili na organizovanju i stvaranju poslodavačkog udruženja. U pozivu za skupštinu, 20. januara 1907. godine, oni su izdali proglas pozivajući sve poslodavce na ujedinjenje radi odbrane zajedničkih interesa i »da se radnicima, koji samo svojoj organizaciji imaju da zahvale svoje velike uspjehe, mogemo kao isto tako jak faktor oduprijeti«.³⁰ Međutim, već u prvom pokušaju da se suprot-

²⁷ Vidi: Sergije Elaković, Generalni štrajk 1906. godine u Bosni i Hercegovini, Beograd 1951.

²⁸ Sindikalni pokret 1903—1912. u Srbiji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni i Hercegovini, Beograd 1951, str. 107.

²⁹ Zatvaranje jednog ili više preduzeća uz masovno otpuštanje radnika. Preduzimali su ga poslodavci da bi natjerali radnike na prihvatanje težih uslova rada ili da bi spriječili, odnosno slomili štrajk. Predstavlja reakciju kapitalista na zahtjeve radnika da im se poboljšaju radni uslovi i povećaju nadnice.

³⁰ Izvještaj za II kongres Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1908, tsr. 7.

stave radnicima, za vrijeme pomenutog štrajka građevinskih radnika, ovo udruženje doživjelo je poraz.

Jačanjem radničkog pokreta, poslije majskih štrajkova, prvomajске proslave iz godine u godinu postaju sve masovnije i svečanije. One i dalje vrše snažan uticaj na jačanje klasne svijesti i međusobno povezivanje radnika, istovremeno upoznavajući ih sa njihovom snagom i ciljevima. Zajedno sa štrajkovima i tarifnim pokretima u 1907. godini, prvomajska proslava bila je izraz rastuće snage radničkog pokreta, a po broju učesnika do tada jedna od najmasovnijih. Te godine u Bosni i Hercegovini na proslavi je učestvovalo preko 6.000 radnika.

Polovinom aprila 1907. godine sarajevski radnici predali su Vladinom povjereniku za grad Sarajevo zahtjev za održavanje manifestacione povorke gradskim ulicama i program proslave u Lukavici.³¹ Zemaljska vlada, koja se još ranije osvjedočila da ni najgrublji nasiljem ne može suzbiti jačanje radničkog pokreta, odbila je organizovanom radništvu proslavu Prvoga maja i održavanje manifestacione povorke kroz grad. Proslavi je prethodila sveobuhvatna obustava rada u većini preduzeća i radionica, a intenzivne pripreme radnika dale su naslutiti, da će Prvi maj 1907. godine, po svojoj organizaciji i broju učesnika, biti proslavljen svečanije od svih dotadašnjih.

Bojeći se ponavljanja prošlogodišnjih događaja mnoge građanske porodice zabarikadirale su se u svojim kućama očekujući rasplet radničkih manifestacija, dok su vlasti pojačale policijske snage sa vojnim jedinicama i na svim istaknutim mjestima u gradu postavile straže u namjeri da spriječe radničke akcije. Slične mjere vlasti su preduzele i na području sarajevskog sreza u namjeri da spriječe prikličenje seoskog stanovništva radnicima što bi, po njenom mišljenju, dovelo do otvorenih demonstracija i nemira.³² Međutim, ovom prilikom, radničke manifestacije nisu poprimitle karakter prošlogodišnjih i proslava se završila bez incidenata.

Ujutro Prvog maja radnici su se sakupili pred Radničkim domom, odakle je manifestaciona povorka krenula gradskim ulicama na putu za Lukavicu. U povorci je uzelo učešća oko 1.400 osoba, a na mjestu proslave u Lukavici, gdje se održavala skupština, broj učesnika povećao se na preko 2.000.³³

³¹ ARHIV SRBIH, ZVS, br. 2125/res. 1907.

³² U uputstvima Zemaljske vlade Okružnoj oblasti u Sarajevu, u vezi s tim, se naglašava:

»Okružno poglavarstvo u sporazumu sa odjeljenjem komande žandarmerije ima formirati jedan jači žandarmerijski odred koji bi imao specijalnu dužnost da prati povorku van gradskog područja i da spriječi masovni dolazak neradničkih elemenata, odnosno seljaka. To isto vrijedi i za mjesto na kome će se održati proslava u Lukavici.« (ARHIV SRBIH, ZVS, br. 2125/res. 1907)

³³ U izvještaju Vladinog povjerenika za grad Sarajevo Alfreda Kozlera Zemaljskoj vladi, o organizovanju i kretanju prvomajске manifestacione povorke 1907. godine u Sarajevu, se navodi:

»Jutros su se radnici socijaldemokratske organizacije počeli sakupljati već u 1/4 7 sati pred Radničkim domom u Tereziji ulici. Oko 7 i 50 formirana je povorka koja je krenula preko Latinske čuprije, Apelovom obalom, Mustakbegovom ulicom, pored Fabrike duhana u Lukavicu.

Proslava i skupština održane su u krugu stare pivare na čijem je ulazu bio postavljen transparent na kome su se isticali natpisi: »Živio Prvi maj« i »Proleterci sviju zemalja ujedinite se«. Poslije otvaranja skupštine radničko pjevačko društvo »Proleter« iz Sarajeva otpjevalo je »Marseljezu«. Zatim je govorio Vitomir Korać³⁴ iz Zagreba, koji se u svom govoru osvrnuo na tada najaktuelnije radničke zahtjeve (slobodu štampe, slobodu udruživanja, opšte pravo glasa i zakonsko uvođenje osmočasovnog radnog vremena) ističući hitnost njihovih rješavanja. Poslije njega govorili su na njemačkom Franjo Rajtner, češkom Jozef Štel i na mađarskom Ignac Hedži. Njihova izlaganja bila su kratka i sva trojica su parafrazirala govor Vitomira Koraća, osvrćući se uglavnom na istorijat i značaj prvomajskih proslava.³⁵ Iza toga održana je zabava, poslije koje su se učesnici proslave u manjim grupama vratili u Sarajevo. Navečer je u Radničkom domu održana zabava na kojoj je uzelo učešća oko 300 radnica i radnika.³⁶

Pored sarajevskih radnika, na prvomajskoj proslavi u Lukavici učestvovalo je i oko 200 radnika iz Kobiljdola, Hadžića, Krupe i Tarčina. Sve mjere koje su vlasti preduzele da bi spriječile njihovo učestvovanje na ovoj proslavi, ostale su bez rezultata i na koncu morale su dati odobrenje za njihovo učešće na proslavi u Lukavici. Većina radnika došla je na proslavu sa crvenim karanfilom u zapučku kaputa

Svaka pojedina grupa nosila je tablu sa trostrukim natpisom (domaćem jeziku latinicom i ćirilicom i njemačkom jeziku).

Povorku su predvodila tri biciklista čiji su točkovi bili okićeni crvenim trakama, zatim je stupao predsjednik majskog odbora Milan Dragović za zapisničarom Franjom Raušerom pred kojima je nošena tabla sa natpisom »Živio Prvi maj«.

Poslije njih slijedilo je oko 60 djece, a zatim radništvo slijedećim redom:

1. Tvornica čilima	oko 45 radnica
2. Glavna tvornica duhana	oko 225 "
3. Glavni radnički savez	oko 72 radnika
4. Brijača i frizera	oko 25 "
5. Stolar	oko 160 "
6. Zidara i tesara	oko 134 "
7. Metalskih radnika	oko 107 "
8. Krojača	oko 63 "
9. Kožarskih radnika	oko 78 "
10. Pekara	oko 46 "
11. Tipografa	oko 27 "
12. Pivarskih radnika	oko 95 "
13. Molera i soboslikara	oko 41 radnik
14. Pećara	oko 14 radnika
15. Željezničara	oko 200 "

Među radnicama nalazila se jedna sa upadnom crvenom haljinom. U cijeloj povorci izbrojano je 1.400 prisutnih čiji se broj u Lukavici po dolasku radništva sa područja sreza povećao na 2.000 osoba.

(ARHIV SRBiH, ZVS, br. 2440/res. 1907)

³⁴ Vitomir Korać (1877—1941), novinar i političar, jedan od vođa Socijaldemokratske stranke u Hrvatskoj, pristalica Druge internacionale, socijalist-ministerijalist i iza prvog svjetskog rata jedan od vođa desnih socijalista.

³⁵ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 504/Pr. B. H. 1907.

³⁶ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 486/Pr. B. H. 1907.

ili sa crvenim kravatama protestujući na taj način protiv zabrane nošenja crvene zastave u povorci. Poslije završene skupštine radnici su se vratili u svoja mjesta.³⁷

Neposredno iza prvomajske proslave 1907. godine počele su pripreme na organizovanju Prvog kongresa Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu. Na tom Kongresu, održanom 2—3. juna 1907. godine u Sarajevu, insistirano je na čvršćem organizovanju radničkih strukovnih sindikalnih organizacija i na što čvršćem povezivanju svih radnika bez obzira na struku. U periodu, nakon završetka Kongresa, među radništvom se osjetila mnogo življa djelatnost i od tada se sve veća pažnja počela poklanjati ideološkoj izgradnji radništva, tako da ubrzo poslije toga radništvo postaje najznačajniji nosilac socijalističkih ideja i potpune emancipacije proletarijata u Bosni i Hercegovini.

Početkom 1908. godine ponovo je pokrenuto pitanje izdavanja jednog domaćeg radničkog lista, ali visoka kaucija (od 3.000 do 10.000 kruna) odgodila je ostvarenje ove zamisli. Zbog toga je radnička klasa Bosne i Hercegovine bila upućena i dalje na listove koji su dolazili iz Hrvatske («Slobodna riječ»), Srbije («Radničke novine»), Austrije («Arbeiter Zeitnug») i nekih drugih evropskih zemalja. Istovremeno radnici su počeli sve češće postavljati pitanja političke prirode na dnevni red. U februaru je izglasana rezolucija u kojoj se traži uvođenje opšteg prava glasa i liberalniji odnos vlasti prema radničkim organizacijama.

Majska proslava 1908. godine, za razliku od ranijih godina, imala je izrazito politički karakter. Do ove proslave, sa malim izuzecima, većina organizovanih radnika radila je isključivo na tome da se putem štrajkova i tarifnih pokreta postignu što bolji radni uslovi, osmočasovno radno vrijeme i povećanje nadnica, bez većih pretenzija da se radikalnije riješi niz političkih pitanja koja su sputavala razvitak radničkog pokreta. Pripremajući se za prvomajsku proslavu poznati agitatori: Milan Dragović, Jozef Strejc, August Baumgartner, Albin Lajtner, Franjo Raušer, Ivan Salamunović i ostali uspjeli su kod većine radnika postići da se više angažuju na rješavanju političkih problema što se u punoj mjeri ispoljilo prilikom održavanja prvomajske manifestacije 1908. godine.³⁸

Pred Prvi maj, 27. aprila 1908. godine, Majski odbor sarajevskog radništva zatražio je od Vladinog povjerenika Franje Brodnika dozvolu za održavanje prvomajske povorke i skupštine, kao i dozvolu da se u povorci može nositi crvena zastava i transparent sa natpisom:

³⁷ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 471/Pr. B. H. 1907.

³⁸ U izvještaju Vladinog povjerenika za grad Sarajevo Franje Brodnika Zemaljskoj vladi navodi se:

»Isto mi je naročito palo u oči, da radnici nisu zadojeni samo socijalističkim i komunističkim idejama na ekonomskom polju, nego i sa revolucionarnim i prevratničkim idejama na političkom polju. Agitatori su u posljednjoj godini svoj rad na ovo orijentisali, na političku agitaciju među svojim drugovima i prema tome treba očekivati da će socijalistički radnici u što skorijem vremenu pokrenuti ova pitanja.«

(ARHIV SRBiH, ZMF, br. 679/Pr. B. H. 1908)

»Tražimo narodno zastupstvo«. Organizovani radnici, kojima je tek 1908. godine bila odobrena nabavka društvene zastave, bili su ogorčeni na ovakvu odluku, pa su se u Radničkom domu među pojedinim radničkim grupama mogli čuti glasovi da će radnici nositi zastavu u povorci, makar došlo i do sukoba sa policijom.³⁹ Ali, Majski odbor bojeći se da zbog sukoba sa policijom ne bude zabranjena proslava, nije dozvolio iznošenje zastave.

Kao i za vrijeme prvomajske proslave 1907. godine vlasti su poduzele mjere kako bi spriječile učešće seoskog stanovništva na proslavi. U tu svrhu bila je angažovana vojska, policija i žandarmerija čije su patrole za sve vrijeme trajanja proslave držale pod kontrolom čitavo područje sarajevskog sreza. Svaki pokušaj pojedinaca ili manjih grupa sa sela da se priključe radničkim manifestacijama bio je spriječen, a prekršioci su bili strogo kažnjeni.⁴⁰

Rano ujutro Prvog maja organizovano radništvo počelo se sakupljati pred Radničkim domom, gdje im se pridružilo oko 80 radnika iz Hadžića i Kobiljdola. Pošto su se razvrstali po strukovnim savezima, radnici su krenuli u povorci koja je brojala preko 2.000 učesnika. U povorci su nošeni transparenti sa natpisima: »Tražimo slobodu sastajanja i udruživanja«, »Živila sloboda štampe«, »Živio Prvi maj« i »Proleterci sviju zemalja ujedinite se«.⁴¹ Povorka se kretala glavnim gradskim ulicama put doline Koševa gdje je bila zakazana skupština. Na mjestu proslave učesnicima povorke priključilo se još 500 radnika koji su došli pojedinačno ili u manjim grupama, tako da je broj učesnika proslave narastao na 2.500 osoba.

Na skupštini je, pored ostalih, govorio Rudolf Cistler: o značaju Prvog maja, iskorištavanju radnika od strane poslodavaca, osmočasovnom radnom danu, opštem pravu glasa i protiv militarizma. Međutim, kako je on u toku govora često prelazio na razjašnjavanje političkih pitanja kritikujući pri tom okupatorski režim i »tamničarsku politiku« bosanske vlade bio je često prekidan od strane Vladinog povjerenika Brodnika, koji mu je na kraju zabranio da dalje govori.⁴²

³⁹ ARHIV SRBiH, ZVS, br. 2046/res. 1908.

⁴⁰ Radi obezbjeđenja i sprečavanja seoskog stanovništva da se priključi majskim manifestacijama, Carsko-kraljevska 15 korpusna komanda uputila je Vojnoj komandi u Sarajevu slijedeći zahtjev:

»Na traženje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu na 1. maja u 8 sati ujutro treba izvršiti slijedeće pripreme:

a) Da su u kasarni Frane Josipa spremne 2 kompanije pješadijskog puka Nr. 23 pod komandom komandanta bataljona;

b) U krugu logora jedan bataljon 99 regimente i pola eskadrona konjice;

c) Kod vojnog magazina jedna četa (100 pušaka) pješadijskog puka Nr. 23.

Na traženje žandarmerijske korpusne komande mogu se upotrebiti i slušaoci žandarmerijskog kursa«.

(ARHIV SRBiH, ZVS, br. 2077/res. 1908)

⁴¹ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 679/pr. B. H. 1908.

⁴² Poslije završene skupštine Cistler je bio uhapšen i protjeran po nalogu Zemaljske vlade iz Bosne i Hercegovine. O tome je Vladin povjerenik izvijestio Zemaljsku vladu:

Učesnici skupštine burno su protestovali tražeći da Cistler nastavi govor bez obzira na zabranu, ali su pod prijetnjom raspuštanja skupštine i intervencije vojske koja se u blizini nalazila morali odustati od daljnjih protesta.⁴³ Poslije kraćih govora željezničkog radnika Strejca na njemačkom jeziku i bravara Hedži-a na mađarskom jeziku skupština je bila završena. Poslije toga počela je majska svečanost koja je trajala do sedam časova navečer, kada su se učesnici proslave razili svojim kućama.

Prvi put 1908. godine održali su skupštinu i proslavu radničkog praznika i radnici »Organizacije radnika Hrvata«.⁴⁴ Na skupštini kojoj je prisustvovalo oko 60 radnika ove organizacije držani su govori koji su se odnosili uglavnom na ekonomska pitanja i istupe protiv organizovanog radništva socijalistički orijentisanog. Poslije podne oko 600 ovih radnika i članova njihovih porodica priredili su izlet na Hridu (tada okolini Sarajeva) na kome je opet govoreno protiv socijalističkih radnika i o osmočasovnom radnom vremenu, koje oni žele postići samo mirnim putem. Ova proslava imala je za cilj da razbije jedinstvo radničkog pokreta u Sarajevu i da pridobije radnike Hrvate, okupljene oko Glavnog radničkog saveza, ali u tim svojim nastojanjima nije imala nikakvog uspjeha.

Prilikom organizovanja prvomajske proslave 1908. godine, uz pomoć socijaldemokratskih radnika iz Hrvatske i Austrije, štampan je u Zagrebu »Svibanjski spis socijalističkog radništva Bosne i Herce-

---

»Po visokom nalogu izvjestio sam Cistlera da radi kršenja mojih naređenja odmah napusti zemlju. Zadržao sam ga u uredu i dao njegove stvari donijeti po jednom stražaru. Cistler nije protestirao protiv toga, samo je rekao, da je bio spreman na strožu kaznu i da će ovaj događaj objaviti u novinama. U podne se odvezao fijakerom praćen jednim stražarem na stanicu i otputovao brodskim vozom. Stražar ga je pratio do Broda da bi se uvjerio da li je Cistler napustio zemlju.«

(ARHIV SRBiH, ZMF, br. 679/Pr. B. H. 1908)

⁴³ Prema izvještaju Vladinog povjerenika Brodnika Zemaljskoj vladi za vrijeme protesta radnika čule su se i slijedeće primjedbe:

»1. Takva vlada ne valja, mi moramo vladati, 2. samo onda će biti mir na svijetu kada budu svi narodi sami sobom vladali, a nikoga slušali, 3. mi moramo imetak i posjed na jednake dijelove podijeliti, 4. na svijetu smije samo radnik zapovjedati i vladati, 5. država koju mi našim krvavim žuljevima izdržavamo mora nam dati jednaka prava kao i bogatašima, 6. vojska mora biti također socijalistička, pa neće na nas pucati, 7. pola regimente broj 70 (Petrovaradinska pješadijska regimenta) je već socijalistička, skorom će biti sva, 8. seljaci su isto radnici kao i mi i oni se moraju nama priključiti kao u Mađarskoj, 9. zašto niste dali Cistleru govoriti, kad je samo istinu govorio, 10. ako neće ići milom ići će silom i tome slično.«

(ARHIV SRBiH, ZMF, br. 866/Pr. B. H. 1908)

⁴⁴ »Organizacija radnika Hrvata« (kasnije »Matica radnika Hrvata«) formirana je u junu 1906. godine u Sarajevu. Ona je bila eksponent vlasti i klera i igrala je ulogu štrajkolomca i razbijača svih akcija naprednog radničkog pokreta. Pored svih nastojanja njenih tutora da je opajaču i od nje stvore moćnu organizaciju ona nikad nije uspjela okupiti više od 250 članova. Životarila je do početka prvog svjetskog rata kada prestaje njen štetan i kompromitirajući rad u radničkom pokretu.

govine» u 3.000 primjeraka. Ovaj spis je pored propagandnog karaktera imao i zadatak da radništvo Bosne i Hercegovine upozna sa radničkim idejama i pokretom u razvijenijim kapitalističkim zemljama.

U toku 1908. godine radno vrijeme kretalo se između 9 i 10 časova. Jedino su radnice i radnici u duhanskoj industriji uspjeli izboriti osmočasovni radni dan. Veliki uspjeh oni su postigli ukidanjem akordnog sistema, koji je zamijenjen i regulisan tarifnim ugovorima.

U međuvremenu je završena sabirna akcija koja je omogućila izlaženje prvog radničkog lista u Bosni i Hercegovini. Poslije završenih priprema pojavio se prvi broj »Glasa slobode«, 29. aprila 1909. godine. Pokretanje ovog lista predstavlja jedan od najznačajnijih datuma u razvitku radničkog pokreta Bosne i Hercegovine. U toku slijedećih godina »Glas slobode« odigraće veoma važnu ulogu u borbi radnika za postizanje boljih uslova rada i života radničke klase u Bosni i Hercegovini.⁴⁵

U svom prvom broju »Glas slobode« donio je napise o značaju i potrebi manifestacija radničke klase na dan radničkog praznika ističući, da je istorija cijelog radničkog pokreta neprekidna borba, a Prvi maj samo nastavak te borbe u drugoj formi, kada radnici obustavljaju rad u fabrikama i radionicama da bi manifestirali za svoja socijalna, politička i kulturna prava.⁴⁶ Na istom mjestu istaknut je i program prvomajske proslave u Sarajevu koji govori za kakva se prava proletarijat Bosne i Hercegovine u to vrijeme morao boriti.

Na prvomajskoj proslavi 1909. godine u Sarajevu preko 2.000 radnika manifestiralo je gradskim ulicama noseći crvenu zastavu Glavnog radničkog saveza. U povorci su nošeni transparenti sa natpisima: »Van s općim i jednakim pravom glasa«, »Živila sloboda savjesti«, »Živila sloboda udruživanja«, »Živila emancipacija ženskih« i »Živila sloboda štampe«. Planirana skupština na Čengić-Vili (Sarajevo) nije održana zbog nevremena. Zbog toga su radnici, pod društvenom zastavom (zastava Glavnog radničkog saveza), krenuli ka Društvenom domu (danas zgrada Narodnog pozorišta) gdje je u svečanoj sali održana skupština. Na skupštini je, u prisustvu preko 800 radnica i radnika, govoreno o značaju Prvog maja i o potrebi solidarnosti radničke klase u borbi protiv poslodavaca i okupacione uprave za sticanje osnovnih životnih uslova. Naglašeno je da proletarijat Bosne i Hercegovine ne slavi Prvi maj samo zato da bi dokazao svoju solidarnost sa proletarijatom ostalih zemalja, nego i svoju zrelost i neustrašivost u borbi protiv kapitalističkog društvenog poretka.⁴⁷

Period iza prvomajske proslave 1909. godine, koja je održana u znaku borbe za demokratizaciju zemlje, karakterišu veoma značajni događaji čiji je uticaj na daljnji razvitak radničkog pokreta bio od odlučujućeg značaja. Tokom godine vršene su obimne pripreme na or-

⁴⁵ Vidi: Ibro Karabegović, »Glas slobode« 1909—1929. i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, Prilozi, izd. Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, Sarajevo 1966, god. II, br. 2, str. 27—74.

⁴⁶ »Glas slobode«, br. 1 od 1909. godine.

⁴⁷ ARHIV SRBIH, ZVS, br. 22570/1909.

ganizovanju Osnivačkog kongresa Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, koji je održan 28. i 29. juna 1909. godine u Sarajevu. Odmah po osnivanju Socijaldemokratska stranka vrši veliki i odlučujući uticaj na sve sindikalne organizacije okupljene oko Glavnog

Prigodni plakat izrađen povodom održavanja prvomajske proslave u Sarajevu 1909. godine

radničkog saveza. Pokreće organizovanu akciju za donošenje ustava i formiranje sabora, koji bi, prema mišljenju njenog rukovodstva, trebalo da obezbijedi demokratsku upravu u Bosni i Hercegovini. Zahvaljujući novoformiranoj stranci radnička klasa Bosne i Hercegovine stupa na put političke borbe, što je u tadašnjim uslovima bilo od velikog značaja s obzirom na postojanje raznih organizacija koje su bile eksponenti vlasti.⁴⁸

⁴⁸ U to vrijeme su u Bosni i Hercegovini djelovala takozvana nacionalna ili kršćansko-socijalna društva koja su osnivana i pomagana od strane vlasti. Njihov zadatak bio je da svojim radom djeluje protiv naprednog radničkog pokreta.

Mnoštvo neriješenih pitanja, koja su bila od životnog interesa za narode Bosne i Hercegovine: postojanje feudalnih odnosa, borba protiv kolonijalne politike i eksploatacije, kulturno-prosvjetna zaostalost i raspirivanje šovinističkih tendencija, našli su svog odraza u djelokrugu rada Socijaldemokratske stranke. Međutim, već na početku svog djelovanja Socijaldemokratska stranka došla je pod udar policijskog režima, a rukovodioci socijalističkog pokreta, neprestano pritisnuti policijskim terorom i represalijama, neiskusni i slabo teoretski spremni, često puta vodili su oportunu politiku, ne koristeći postojanje navedenih problema za efikasniju mobilizaciju radničke klase. Oni su rješenje svih ovih pitanja gledali u uvođenju ustava, ali su ubrzo došli do uvjerenja da njegovim stupanjem na snagu nisu ništa dobili.

Zemaljski ustav — »štatut«, koji je 17. februara 1910. godine oktroisao car Franjo Josip I, značio je ozakonjenje kolonijalne politike koju je Austro-Ugarska Monarhija provodila u Bosni i Hercegovini. Zajedno sa ustavom doneseni su i najnužniji zakoni za njegovo sprovođenje u život: izborni i saborski poslovni red, zakon o sakupljanju i društvima i zakon o kotarskim vijećima.^{49a}

Donesenim ustavnim odredbama Bosna i Hercegovina nije priznata za samostalnu zemlju Monarhije, već je sačinjavala »jedinstveno upravno područje«, na čijem čelu se nalazio zajednički ministar financija kome je za upravu u zemlji bila odgovorna Zemaljska vlada u Sarajevu. Ustav je, u prvom redu, sadržavao niz ograničenja kojima su okupacione vlasti štitile svoj položaj i stečene pozicije. On je u velikoj mjeri ograničio uticaj narodnih predstavnika na rad zemaljske uprave, pa iako je Bosna i Hercegovina dobila narodno predstavništvo — Sabor, njemu je ostavljeno samo pravo da »sarađuje« s vladom i to na zakonima koji se odnose »isključivo na bosansko-hercegovačke poslove«.⁴⁹

Donošenjem Ustava obilježen je u razvitku Bosne i Hercegovine početak nove ustavne ere u koju su polagane velike nade i uvjerenje da će zamijeniti stari apsolutistički režim, ali je ubrzo postalo svima jasno da on služi isključivo tuđinskoj upravi kao sredstvo za normaliziranje prilika stvorenih aneksijom, nego što bi narodu zajamčio politička prava i slobode.⁵⁰

Neposredno po donošenju Ustava Socijaldemokratska stranka otpočela je kampanju protiv njegovih odredaba ističući »da proglašeni ustav ne može zadovoljiti naš narod, da se od njega ne može nikakvu dobru nadati i da će narod morati povesti borbu za izmjenu ovog

^{49a} Glasnik zakona i naredba za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1910, str. 17—64.

⁴⁹ Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu od 17. februara 1910, Sarajevo 1910, str. 4—19.

⁵⁰ U vezi s tim u Izvještaju o sindikalnom pokretu za 1910. godinu se navodi:

»Uvođenjem ustava bili smo usrećeni takođe i zakonom o udruživanju i zborovima, koji je takođe izrađen prema austrijskom i koji je napomenom: »shodno ovdje vladajućim prilikama« — znatno pogoršan.« (Sindikalni pokret 1903—1912..., str. 119)

ustava i da izvojuje bolji, koji bi odgovarao narodnim interesima.⁵¹ Ovim nametnutim aktom Bosna i Hercegovina nije dobila one garancije koje su od njega očekivane, nego je to bio samo manevar »da se narod zabašuri, obmane, buržoaske partije korumpiraju i tako produže vijek jednoj apsolutističkoj vladavini«. ⁵² Ustavne odredbe su još jednom potvrdile političku i ekonomsku zavisnost Bosne i Hercegovine od Monarhije kakva je stvarana u toku četrdesetogodišnje okupacije.

U znak neslaganja i protesta protiv ovakve politike i kompromisnog stava tadašnjih građanskih političara student Bogdan Žerajić objavio je, atentatom na zemaljskog poglavara generala Varešanina, stremljenja i želje mlade generacije koja je putem individualnih žrtava i terorom nastojala pokazati okupatoru da se narodne mase ni jednog časa nisu predale.

U takvim prilikama i pod snažnim dojmom proteklih događaja održana je prvomajska smotra radništva 1910. godine, koja je davala utisak organizovane manifestacije sa izrazitim znacima političke borbe.

U Sarajevu je poslije proglašenja Bosne i Hercegovine ustavnom zemljom, u kojoj je bilo zagarantovano udruživanje i okupljanje radnika, Vladin povjerenik za grad Sarajevo Franjo Brodnik zabranio prvomajsku povorku i nošenje crvenih zastava. Ne osvrćući se na ovu zabranu preko 3.000 sarajevskih radnika učestvovalo je u demonstrativnoj povorci koja se kretala ka Društvenom domu gdje je bila zakazana skupština. Skupštini je prisustvovalo preko 2.600 radnika.⁵³ O značaju Prvoga maja govorio je Franjo Raušer koji je još jednom istakao radničke zahtjeve za osmočasovnim radnim danom, donošenjem radničkog zaštitnog zakonodavstva i uvođenjem opšteg prava glasa. U svom osvrtu na doneseni ustav on je istakao:

»Mi smo dobili i neki ustav, ali mi ne možemo s njim biti zadovoljni, jer su radnicima oduzeta njihova najprimitivnija prava i data gospodi i bogatašima. Mi moramo voditi borbu za ustavna prava radnička, jer nam ih neće vlastodršci pokloniti.«⁵⁴

Prilikom održavanja skupštine umalo da nije došlo do incidenta i njenog raspuštanja, jer je Vladin izaslanik dr Mihalić tri puta oduzimao riječ Bogoslavu Joštu, koji je iznosio težak položaj radništva, kritikujući u isti mah okupatorsku vlast. Iza skupštine jedan dio učesnika vratio se u Radnički dom gdje je nastavljena proslava. Ni ovdje radnici nisu bili oslobođeni prisustva predstavnika vlasti, dokazujući na taj način da su proglašena ustavnost i slobode bile samo garancija na papiru i da se raniji odnos okupacionih vlasti prema radničkim pravima nije u biti mnogo izmijenio.

⁵¹ »Glas slobode«, br. 9 od 1910. godine.

⁵² »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.

⁵³ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 568/Pr. B. H. 1910; ZVS, br. 2397/pres. 1910.

⁵⁴ »Glas slobode«, br. 10 od 1910. godine.

Prvoga maja 1910. godine štampan je u Mostaru prvi broj »Bosansko-hercegovačkog željezničara«⁵⁵ koji je u svom uvodniku, povodom prvomajске proslave istakao, između ostalog, sljedeće:

»Danas u nedjelju je najradosniji i najsvečaniji dan za proletarijat cijeloga svijeta, najveći svjetski praznik, praznik rada. U svim kulturnim zemljama, na cijeloj kugli zemaljskoj gdje je god kapitali-

Prvomajski broj lista »Glas Slobode« iz 1911. godine

zam pustio svoje žile i žilice, gdje jaram kapitalističke eksploatacije cijedi i ubija radni narod, gdje je masa lišena osnovnih sloboda, svuda tamo, gdje je upaljena iskra radničke svijesti, proslavlja se praznik

⁵⁵ »Bosansko-hercegovački željezničar« počeo je izlaziti 1. maja 1910. godine kao organ Saveza bosansko-hercegovačkih željezničara. Prvi broj je štampan u Mostaru, a od drugog broja izlazi u Sarajevu sve do 1914. godine. U početku je izlazio jedanput, kasnije dva puta mjesečno u 1.700 primjeraka na srpskohrvatskom i njemačkom jeziku. To je bio drugi list u Bosni i Hercegovini koji je stajao na pozicijama naprednog socijalističkog pokreta.

rada Prvi maj. Radnici, radnice i njihova djeca, sav mnogobrojni svijet, što preko cijele godine podnosi teške napore u radu i skapava u bijedi, Prvog maja napušta radionice i fabrike, izlazi iz mračnih rudnika, ostavlja ralo i motike, ustaje, bratimi se, skuplja se u velike mase i proslavlja praznik rada, svoj Prvi maj.

Osam sati dnevnog rada. Radničko zaštitno zakonodavstvo. Sloboda udruživanja. Opšte pravo glasa. Uništenje tiranije klase nad klasom i naroda nad narodom.

To su naši zahtjevi, koji širom cijeloga svijeta odjekuju iz miliona proleterskih grla na taj praznik rada.«⁵⁶

Neposredno iza prvomajske proslave radničke organizacije pokazuju sve veći uspon, kako po broju članstva, tako i po borbenosti koja se sve više ispoljava kroz tarifno-štrajkaške akcije sa sve većim brojem učesnika. Glavni radnički savez obuhvatao je u to vrijeme 12 saveza sa 79 podružnica i povjereništava u kojima je bilo učlanjeno 3.690 organizovanih radnika.⁵⁷

Slično ranijim godinama prvomajska proslava 1911. godine provedena je na način koji je pokazivao da radnička klasa shvata važnost prvomajskih manifestacija, koje su postale jedan od najsnažnijih vidova borbe proletarijata. Kako se 4. maja 1911. godine navršavalo pet godina od dana izbijanja majskih štrajkova 1906, to je i Prvi maj proslavljen u znaku jubileja tih revolucionarnih dana i štrajkova. Tim povodom je »Glas slobode«, u svom prvomajskom prilogu, donio niz članaka iz istorije radničkog pokreta Bosne i Hercegovine. Proslava Prvog maja bila je organizovana u 12 radničkih centara uz učešće od oko 8.000 manifestanata.

»Danas će — pisao je tim povodom »Bosansko-hercegovački željezničar« — pod crvenim zastavama milioni klasno svjesnih proletara da izađu na ulicu i da protestuju protiv tiranije čovjeka nad čovjekom, danas će opustjeti fabrike i radionice, a radnici će odreći poslušnost kapitalizmu, oni će da mu pokažu: da se sva moć kapitalističkog društva osniva na radu proletarijata.«⁵⁸

Radničke organizacije u Sarajevu su pred Prvi maj živo radile na tome da što više radnika obavijeste o značaju Prvog maja i da ih što više bude prisutno u manifestacionim povorkama. Vladin povjerenik, po nalogu vlade, naredio je »policajcima da deru naše plakate i da ih zaljepljuju crnom farbom«.⁵⁹ Ubrzo su štampani novi leci koji su pozivali radništvo da uzme učešća u manifestacijama i na radničkom zboru. U zakazano vrijeme krenula je povorka na čijem je čelu nošena crvena zastava sarajevskim ulicama, dok je »buržoazija zaprepašćeno gledala kako ponosno njeno jučerašnje roblje — u borbu stupa«.⁶⁰

⁵⁶ »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 1 od 1910. godine.

⁵⁷ »Glas slobode«, br. 40 od 1910. godine.

⁵⁸ »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 8 od 1911. godine.

⁵⁹ »Glas slobode«, br. 34 od 1911. godine.

⁶⁰ »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 9 od 1911. godine.

»Ovako veliki broj — kako navodi »Glas slobode« — ulio je veliko oduševljenje u drugove i drugarice i oni su čitavim putem klicali razne povike: Živio Prvi maj, Živila sloboda, Živilo opće pravo glasa, Živila socijalna revolucija.«⁶¹

Čitavo vrijeme povorku su pratili policajci ne usuđujući se intervenirati zbog ovih istupa radnika. Javna skupština, koja je održana u Pofalićima (Sarajevo), pokazala je da se broj organizovanih radnika sve više povećava i da on predstavlja potencijalnu snagu proletarijata u borbi za radničke zahtjeve.⁶²

Veliki broj tarifnih akcija i štrajkova, koji su vođeni neposredno iza prvomajske proslave, kao i oni u toku njene pripreme pokazivali su da je radnička klasa spremna da vodi borbu za poboljšanje svoga položaja. U toku 1911. godine u Bosni i Hercegovini vođeno je 25 pokreta uz učešće preko 2.200 radnika koji su uglavnom imali za cilj povećanje nadnica i poboljšanje položaja radnika.

Krajem 1911. godine počeo se osjećati sve jači pritisak na radničku klasu i njene organizacije uslovljen finansijskom krizom. Osim toga stanje u zemlji se sve više pogoršava i u toku naredne godine zbog ratne psihoze koja se osjećala u svakom i najmanjem mjestu u zemlji. U toku 1912. godine radnički pokret morao je da prebrodi tešku krizu. Kako se sve više približavao trenutak izbijanja sukoba na Balkanu, vlasti su pooštrile mjere do tog stepena da je i samo postojanje radničkih organizacija bilo dovedeno u pitanje. Međutim, sve preduzimane mjere nisu mogle spriječiti radnike, da, kao nikad ranije, proslave svoj praznik — Prvi maj. To je ujedno bila i najmasovnija prvomajska proslava ne samo u Sarajevu, nego i u čitavoj Bosni i Hercegovini do prvog svjetskog rata. U 14 mjesta Bosne i Hercegovine oko 10.000 radnika⁶³ »izašlo je ove godine na Prvog maja na ulicu, manifestujući time svoju klasnu svijest, dokazujući svojim protivnicima, da su shvatili vrijednost svoga društvenoga položaja i da su pripravniji najenergičnije se založiti u borbi za svoja prava.«⁶⁴

⁶¹ »Glas slobode«, br. 34 od 1911. godine.

⁶² ARHIV SRBiH, ZMF, br. 614/Pr. B. H. 1911.

⁶³ Broj učesnika u proslavi Prvog maja 1912. godine bio je sljedeći:

Sarajevo	7.000
Mostar	500
Tuzla	800
Banja Luka	300
Zenica	150
Trebinje	70
Bijeljina	120
Derventa	20
Prijedor	80
Travnik	150
Višegrad	200
Zgošća	100
Breza	60
Bihać	30
Svega:	9.580

(»Glas slobode«, prilog br. 70 od 1912. godine)

⁶⁴ »Glas slobode«, br. 53 od 1912. godine.

Na prvomajskoj proslavi u Sarajevu učestvovalo je preko 7.000 manifestanata koji su u povorci nosili crvene zastave i transparente⁶⁵ krećući se glavnim gradskim ulicama. U Društvenom domu, koji nije mogao da primi sve učesnike povorke, održan je veliki radnički zbor na kome su radnički vođi zahtijevali od radništva da nastavi borbu protiv eksploatacije od strane poslodavaca i da ustraje u svojim zahtjevima za poboljšanje položaja svih radnih ljudi. Nakon završenog zbora demonstranti su krenuli u Radnički dom i na prolazu kraj zgrade u kojoj se nalazilo sjedište Vlade oštro protestovali protiv okupatorskog režima. Zbog ovih povika i protesta nekoliko radnika bilo je uhapšeno i kažnjeno. Proslava je završena pred Radničkim domom gdje se »još jednom dugoše zastave gordo u zrak i zrakom zaori revolucionarna Marseljeza, nasta klicanje da se je zrak lomio i tek tada poče se ta gora pred kojom mora sve da pada — proletarijat — da se razilazi«. ⁶⁶

Radnice Tvornice ćilima na prvomajskoj proslavi 1913. godine

U toku 1912. i 1913. godine suprotnosti izazvane balkanskim ratovima zaoštrile su odnose među evropskim silama i postojala je opasnost da se ovi sukobi pretvore u evropski rat. U ovako napetoj atmosferi vlasti pooštavaju mjere naročito prema opozicionim elementima u zemlji. Veliki broj radnika bio je mobilisan u vojsku, a u gradovima

⁶⁵ U povorci je nošeno šest velikih transparentata sa natpisima: »Živio Prvi maj«, »Živilo opšte, jednako, tajno, neposredno i proporcionalno pravo glasa«, »Živio 8-satni radni dan«, »Živila sloboda štampe«, »Živila sloboda udruživanja«, dok su žene nosile transparent sa natpisom: »Živila emancipacija žena«.

⁶⁶ ARHIV SRBIH, ZVS, br. 2533/pres. 1912; »Glas slobode«, br. 53 od 1912. godine.

bio je koncentrisan veliki broj vojnih jedinica. Odnosi između Austro-Ugarske i Srbije toliko su se zaoštrili da se očekivalo svakog časa izbijanje sukoba. Ovakva situacija imala je presudan uticaj na organizovanje i izvođenje prvomajske proslave 1913. godine, koja je trebalo da dobije karakter borbe protiv rata i militarizma. Zbog toga je Vlada zabranila isticanje antiratnih parola, dok je cenzura brisala sve ono što je davalo naslutiti da je upereno protiv Monarhije. To je, ujedno, bio i razlog da se na prvomajskoj proslavi, u potpunosti, ne ispolji antiratno raspoloženje koje je zahvatilo sve napredne elemente Bosne i Hercegovine.

Pred Prvi maj 1913. godine radnici su poduzeli niz akcija na organizovanju prvomajske manifestacione povorke. Štampani su leci koji su pozivali radništvo na proslavu, dok su radnički listovi svakodnevno donosili članke u kojima je isticana potreba čvršćeg organizovanja radnika i njihovog istupanja na praznik rada za ostvarenje njihovih zahtjeva. Tom prilikom je u »Bosansko-hercegovačkom željezničaru« izišao članak pod naslovom »Spremajte se za Prvi maj«, u kome se navodi:

»Proletarijat Bosne i Hercegovine mora se postarati, da i ovogodišnja prvomajska proslava bude što veličanstvenija demonstracija proletarijata. Mi moramo da se postaramo, da na nju izvedemo, što živi životom proletera, sve ono, što osjeća nepravde današnjeg društva. Upozoriti ih na uzroke sviju zala koji haraju društvom i da oni imaju svoj temelj samo u današnjem društvu. Potkopavanje porodičnog života, prostitucija, tuberkuloza, alkoholizam itd., sve su to djeca današnjeg društva.«⁶⁷

U prvomajskoj povorci u Sarajevu i na skupštini, koja je održana na Koševu, učestvovalo je oko 6.000 radnika. Za sve vrijeme odredi policije, vojske i žandarmerije pratili su radnike. Vlasti su zabranile nošenje crvenih barjaka u povorci i bile su spremne da *silom sprovedu u djelo odredbe* ove zabrane. Na svim važnijim punktovima u gradu postavljene su straže, vojne patrole krstarile su gradom, a svaki pokušaj istupanja od strane radnika bio je spriječen.⁶⁸

Neposredno iza ove proslave, 3. maja 1913. godine, u vrijeme izbijanja skadarske krize, stavljene su van snage neke odredbe Ustava, zabranjen je rad svim strukovnim organizacijama i radničkim društvima, donesene su uredbe o postupanju »protiv« društva, uredba o štampi i okupljanju. Ovim je u Bosni i Hercegovini bilo proglašeno uvođenje opsadnog stanja.⁶⁹

Rastuće suprotnosti između kapitalističkih zemalja naročito su se zaoštrile na početku druge decenije XX stoljeća. Opasnost od rata za novu podjelu svijeta postajala je sve veća. Što se više približavala bura prvog svjetskog rata, radnici su bili sve više izloženi pritisku i represalijama okupatorskog režima, a položaj radnih masa se veoma

⁶⁷ »Bosansko-hercegovački željezničar«, br. 8 od 1913. godine.

⁶⁸ ARHIV SRBiH, ZVS, br. 2483/pres. 1913.

⁶⁹ Glas slobode«, br. 52 od 1913. godine.

pogoršao. Borba protiv rata i militarizma u ovom razdoblju postaje jedan od najvažnijih zadataka međunarodnog radničkog pokreta. Međutim, iako su vođe socijaldemokratije na međunarodnim kongresima proklamovali da neće dopustiti međusobnu borbu proletarijata zaraćenih sila, ipak ih je većina glasala za ratne kredite (osim Socijaldemokratske stranke Srbije i pojedinih socijaldemokratskih poslanika u nekim evropskim zemljama) čime su dali putokaz radništvu svojih zemalja, pozivajući ga da stane na stranu buržoazije.

Svakako da su ova previranja u međunarodnom radničkom pokretu imala velikih reperkusija i na održavanje prvomajske proslave, koja je bila organizovana pred samim izbijanjem sukoba. Pored svih nastojanja vlasti da spriječi radničku klasu u organizovanju demonstracija i štrajkova protiv militarizma i ratnih strahota, talas protesta širio se munjevitom brzinom. Ni hapšenja, ni protjerivanja radnika, kao ni masovno uzimanje radnika u vojsku, nisu mogli spriječiti radništvo da još jednom digne glas protiv svih nepravdi koje mu je u toku čitavog ovog perioda nanio kapitalizam i njegovo društveno ustrojstvo.

Pripreme za majsku proslavu 1914. godine vršene su već od polovine aprila i radništvo je nastojalo još jednom dokazati svoju snagu i svoje jedinstvo u borbi za ostvarenje svojih zahtjeva. Prvoga maja sarajevske radnici obustavili su rad u većini fabrika i preduzeća. Oko 5.000 radnika sakupilo se pred Radničkim domom odakle su, poslije obilaska centra grada, krenuli na Čengić-Vilu gdje je održana skupština. U povorci su nošene zastave Glavnog radničkog saveza i radničkog društva »Proleter«, te transparenti s natpisima: »Živio Prvi maj«, »Živilo osamsatno radno vrijeme«, »Živila emancipacija žena«, »Živilo opšte, jednako i tajno pravo glasa«, »Živila sloboda štampe« i »Živila sloboda udruživanja i sastajanja«. Za vrijeme pohoda povorke svirala je radnička glazba »Sloboda«, dok je prisutno radništvo izvikivalo parole koje su bile istaknute na transparentima. Pored sarajevskih radnika u povorci je uzelo učešća i oko 40 seljaka sa područja sreza i neki strani radnici mađarske, italijanske i njemačke narodnosti. Poslije održane skupštine, koja zbog velikog broja policajaca i žandara, kao i njihovih čestih prekidanja govornika, nije dugo trajala, radništvo se vratilo u centar grada i navečer održalo zabavu u Radničkom domu.⁷⁰

Izbijanjem rata 1914. godine imperijalističke sile započele su međusobno krvavi obračun u koji su uvukle sve zemlje svijeta i pretvorile ga u svjetski sukob. Pod pritiskom međunarodne reakcije, kraha Druge internacionale, kao i oportunističkog stava ove međunarodne organizacije, prvomajske proslave gube svoj raniji značaj i masovnost, ali ni u ovim burnim vremenima ne prestaju biti jedna od komponenti borbe radništva.

Odmah po izbijanju rata većina radnika bila je mobilisana u vojsku i samo manji dio radnika ostao je na poslu. Bosna i Hercegovina postala je operativno područje u kome je zaveden strogi okupatorski režim, dok se sa radnicima postupalo kao s vojnicima. Zavo-

⁷⁰ ARHIV SRBiH, ZVS, br. 3414/pres. 1914.

đenjem iznimnih mjera bio je zabranjen rad Socijaldemokratskoj stranci Bosne i Hercegovine i svim sindikalnim savezima. Većina radničkih domova pretvorena je u kasarne. Teror i progoni okupatorskih vlasti sve su učestaliji. Zatvori su puni radnika. Dolazi do masovnih hapšenja, suđenja, izricanja mnogobrojnih smrtnih presuda i odvođenja stanovništva u internaciju. Neprestane vojne rekvizicije osudile su stanovništvo na umiranje od gladi. Česte zapljene i oštra cenzura prisilili su redakciju »Glasa slobode«, 6. oktobra 1914. godine, da prestane sa izdavanjem lista.

Uporedo sa uvođenjem svih ovih mjera dolazi i do pojačane eksploatacije radnih masa. Kako se većina odraslih muškaraca nalazila na bojištima, njihova mjesta u fabrikama, koje su u većini slučajeva bile militarizovane, popunjavaju žene i djeca. Ponovo dolazi do produžavanja radnog vremena i u većini fabrika i preduzeća radno vrijeme traje dvanaest časova.

Uoči Prvog maja 1915. godine Glavni odbor Socijaldemokratske stranke i Uprava Glavnog radničkog saveza namjeravali su izdati proglas, ali je on zbog stava prema militarizmu, ratu i njegovim žrtvama, od strane okupacionih vlasti zabranjen. U proglasu je bilo navedeno sljedeće:

»Prvi maj 1915.

Deseta proslava Prvog Maja kod nas se ne može proslaviti kao do sada. U veliki svjetski rat povučeni su gotovo svi oni, koji su slavili Prvi Maj u Bosni i Hercegovini. Oni su prošlog Prvog Maja isticali svoje zahtjeve za svjetskim mirom, a ovogodišnjeg Prvog Maja mnogih već nema, jer su pali kao žrtve rata, a oni koji su u životu, rasijsani su na sve strane po bojištima, danas čežnjom očekuju Mir i duboko vjeruju, da će ipak doći bolje vrijeme, da će ovaj strašni rat stvoriti nove uslove za razvitak Socijalizma i kod nas i u drugim zemljama, u kratko duboko vjeruju u dobru Budućnost.

Zbog toga, što se radničke mase ne nalaze ondje, gdje su radile u normalno vrijeme, a zatim i što u današnjim ratnim prilikama, Prvi Maj ne bi mogao imati ni u kome pogledu ono značenje, koje bi trebalo da ima, ove godine neće se držati Prvomajska skupština i neće se prirediti povorka i ophod po gradu, ni u Sarajevu, ni u drugim mjestima Bosne i Hercegovine.

Također neće biti opšte obustave rada, nego će radnici u pojedinim radionicama raditi ili neraditi — već prema svojoj odluci i postojećim radnim ugovorima.

Ovako će proći Prvi Maj ove godine i kod nas i u mnogim drugim zemljama, a nadamo se, da će Prvi Maj i iduće godine ponovo imati svoje veliko značenje.⁷¹

Pored zabrane svake aktivnosti radničkih organizacija, na dan radničkog praznika 1915. godine, jedna manja grupa radnika u Sarajevu organizovala je proslavu. Bojeći se mjera režima radnici se nisu usudili izaći na ulice i ova proslava nije imala neki značajniji karakter.

⁷¹ ARHIV SRBIH, ZVS, br. 4575/pres. 1915.

Ali, već sljedeće 1916. godine austrougarska okupaciona uprava osjetivši da bi moglo doći do nemira i demonstracija bila je prisiljena da odobri održavanje proslave Prvog maja. U tom odobrenju se navodi:

»S obzirom na iznimno stanje u Bosni i Hercegovini za Prvi maj neće biti povorke i skupština, nego samo večernje zabave sa cenzurisanim programima bez političkih govora i bez održavanja plesa, u kom smislu će biti politička uprava obavještena.«⁷²

Na prvomajskom skupu, koji je bio mnogo bolje organizovan i posjećen nego prije godinu dana, neki funkcioneri Glavnog radničkog saveza pokušali su obnoviti rad sindikalnih saveza, ali je i ovaj pokušaj ostao bez uspjeha. Tom prilikom bio je izdan proglas Uprave Glavnog radničkog saveza u Sarajevu koji je u ovim ratnim prilikama imao veliki značaj. U proglasu, pored poziva radnicima da obustave rad na dan Prvog maja, se navodi:

»Približuje se radnički praznik Prvi maj, drugi Prvi maj za vrijeme rata. Ni ove kao ni prošle godine, ne može proletarijat Bosne i Hercegovine da proslavi svoj praznik kao u mirno doba, priređujući manifestacije i skupštine. To onemogućuju današnje ratne prilike i taj fakat, da veći dio organizovanih radnika vrši svoje vojne dužnosti.

Zbog toga se javlja radništvu u Sarajevu i drugim mjestima Bosne i Hercegovine da se ni ovogodišnjeg Prvog maja neće održati manifestaciona povorka po gradu, a također ni skupština.

Ali pošto je u svim ugovorima između radnika i poslodavaca predviđeno da radnici na dan Prvog maja ne rade, radnici će to svoje pravo upotrebiti i ove godine, pa, prema tome, na Prvi maj organizovani radnici neće raditi.«⁷³

Pod zastavom oktobra 1917. godine i pobjedom Sovjeta nad carizmom i međunarodnom reakcijom prvomajske proslave dobijaju sve masovniji karakter. Žrtve koje je nametnuo imperijalistički rat, posebno radničkoj klasi, bude svijest o međunarodnoj solidarnosti i potrebi aktivne borbe protiv rata i njegovih strahota. Pobjeda proletarijata u Rusiji i revolucionarna situacija u nizu evropskih zemalja natjerala je buržoaziju da spasava kapitalistički poredak, koji je bio ozbiljno poljuljan.

Pod uticajem revolucionarnih događaja 1917. godine u Bosni i Hercegovini počinje oživljavati djelatnost na obnavljanju radničkih organizacija. O tome se u »Glasu slobode« navodi:

»U teškim i nepodnošljivim prilikama, koje su pokazale da je rat u istinu najteži onima, koji su ga najmanje željeli, radnici se nisu mogli ni maći da nešto urade za popravku svog položaja.

Tek je ruska revolucija izmijenila ovo stanje. Ona je uspirala slobodniji vjetar u cijeloj Evropi, pa je on jednim zamahom zahvatio sve radnike u Bosni i Hercegovini, koji jedva dočekaše da se mogu osloboditi najstrašnijeg pritiska koji ih je vodio konačnoj propasti

⁷² ARHIV SRBIH, ZMF, br. 469/Pr. B. H. 1916.

⁷³ Života Kamperelić — Milorad Mandić, *Kratka istorija Prvog maja*, Beograd 1958, str. 36.

i izumiranju. U tome je času ponovo počeo oživljavati rad radničkih organizacija, a one odmah povedoše akciju da se stanje radnika koliko toliko olakša.«⁷⁴

Aktivnost rukovodstva Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine pred Prvi maj 1917. godine bila je usmjerena, kao i na području čitave Austro-Ugarske, na organizovanju što masovnije proslave međunarodnog praznika rada, pod lozinskom za uspostavljanje mira i prekida ratnih strahota. Radnici su u Sarajevu zatražili dozvolu da mogu, kao i ranijih godina do izbijanja rata, proslaviti Prvi maj, međutim jedino im je bilo odobreno održavanje skupštine u Radničkom domu. Šve manifestacije i povorke bile su zabranjene. Na proslavi u Sarajevu bilo je, prema izvještaju Zemaljske vlade, oko 1.400 osoba.⁷⁵ Sa ove proslave poslano je pozdravno pismo ruskom proletarijatu koji je zbacio carizam u Rusiji i tako stvorio mogućnost za pregovore o miru bez aneksija i kontribucija. U pismu, koje su sarajevski radnici poslali u Petrograd, se navodi:

»Socijalistički proletarijat Bosne i Hercegovine diveći se velikim djelima ruskog naroda i ruske socijalne demokratije sa prvomajske skupštine u Sarajevu šalje svoj topli socijalistički pozdrav ruskim drugovima i čestita im na njihovom djelu — velikoj ruskoj revoluciji, koja je ideji slobode na čitavom svijetu dala nove snage.«⁷⁶

Oktobarska revolucija u Rusiji dala je novi podstrek jačanju radničkih organizacija u Bosni i Hercegovini, a naročito u Sarajevu, dok je radnički pokret ispoljavao sve više revolucionarni karakter. Tada se nametnula nužna potreba konsolidacije svih radničkih napora i februara 1918. godine održana je zajednička konferencija Socijaldemokratske stranke i članova Sindikalnog saveza. Ovoj konferenciji prisustvovalo je oko 120 delegata iz Sarajeva, Tuzle, Mostara, Zenice i nekih drugih mjesta Bosne i Hercegovine. Iza toga radnički pokret krenuo je snažno naprijed što se najbolje ogleda u broju učlanjenih radnika u Glavni radnički savez koji je, krajem 1918. godine, imao 15.822 člana.⁷⁷

Svi navedeni faktori imali su znatnog uticaja i na proslavu Prvog maja 1918. godine, koja je bila održana u znaku jačanja radničkog pokreta i istovremeno bila impuls za njegov daljnji razvoj.

Radnici su u Sarajevu napustili svoja radna mjesta i njih preko 2.000 održalo je zbor u bašti Radničkog doma. Vlasti su bile bespomoćne, dok je sav privredni život u gradu bio ukočen. Tim povodom »Glas slobode« donio je članak u kome se navodi:

»Prvi maj imade značaj borbe za mir i socijalizam. U ovom će se znaku slaviti Prvi maj u svim zemljama osim Rusije, koja ima mir i u kojoj je proletarijat osvojio političku vlast. Internacionalni

⁷⁴ »Glas slobode«, br. 12 od 1917. godine.

⁷⁵ ARHIV SRBiH, ZMF, br. 580/Pr. B. H. 1917.

⁷⁶ »Glas slobode«, br. 12 od 1918. godine.

⁷⁷ »Glas slobode«, br. 86 od 1919. godine.

proletarijat, na ovogodišnjoj prvomajskoj proslavi boriće se za mir, za demokratski mir na osnovu poznate ruske formule: mir bez aneksija i ratne otštete na osnovi samoopredjeljenja naroda.«⁷⁸

Kako se približavao trenutak sloma Austro-Ugarske Monarhije pritisak okupacionih vlasti na radnički pokret je sve više slabio. Porazom na Balkanu i u Italiji Austro-Ugarska je morala kapitulirati, a završetak prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina je dočekala brojnim vojnim dezerterima i u rasulu koje je preživljala okupatorska vlast u posljednjim danima svoje vladavine nad ovom zemljom.

REZIME

Proslave radničkog praznika Prvog maja, kao jednog od oblika borbe radničke klase, od velikog su značaja za razvitak i snaženje radničkog pokreta. Već prve manifestacije dale su Prvom maju daleko dublji sadržaj od borbe za osmočasovni radni dan i povećanje nadnica. Tokom pune dvije decenije one su povezivale ekonomske i političke zahtjeve radničke klase ističući u prvi plan: zakonsko utvrđivanje maksimalnog osmočasovnog radnog dana, uvođenje opšteg prava glasa, stvaranje radničkog zakonskog osiguranja, slobodu štampe, slobodu udruživanja i sastajanja, slobodu govora, ukidanje svakog ograničenja slobode i oslobođanje radničke klase od svih oblika eksploatacije.

Nepostojanje klasnih sindikalnih organizacija sve do 1905. godine bio je uzrok spontanih akcija radnika, koje su dolazile do izražaja u slabo organizovanim tarifnim i štrajkaškim pokretima, kao i prvomajskim proslavama koje su imale sasvim ograničeni karakter i okupljale samo uži krug najsvjesnijeg dijela radničke klase. Tek od 1905. godine dolazi do bržeg razvitka sindikalnih organizacija i organizovanih štrajkova koji su imali za cilj skraćivanje radnog vremena, povišenje nadnica, slobodu udruživanja i slobodno proslavljanje radničkog praznika — Prvog maja. Već sljedeće 1906. godine organizovana akcija radnika, izražena u majskim štrajkovima, pokazala je da radnička klasa nije zadovoljna samo sa djelimičnim rješenjima njenih zahtjeva na ekonomskom planu, nego je zahtijevala i rješenje niza političkih pitanja koja su je sputavala u njenoj borbi za ostvarenje osnovnih radničkih prava. Od ovog vremena prvomajske proslave postaju izraz i pokazatelj jačanja i razvitka radničkog pokreta koje su u toku niza godina, kao plima i oseka, podrivale okupatorski društveni poredak i dale veliki doprinos njegovom potpunom slomu.

Poslije osnivanja Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine 1909. godine prvomajske proslave postaju sve masovnije, dok se radnički zahtjevi sve više usmjeravaju na traženje rješenja aktuelnih političkih pitanja (pravo udruživanja radnika, opšte pravo glasa, uvođenje socijalnog osiguranja i zaštitnog radničkog zakonodavstva, slobodu štampe, ravnopravnost žena, ukidanje ostataka feudalnih odnosa i niz drugih pitanja). Pored toga organizovano radništvo svojim djelovanjem, naročito prilikom prvomajskih manifestacija, neprestano ukazuje na značaj radničkih organizacija i potrebu jačanja klasne svijesti i međusobnog povezivanja proletarijata, kao osnovnih komponenti za jedinstven i organizovan istup u cilju rješavanja svih navedenih pitanja.

Jačanje radničkog pokreta i njegovih organizacija, a istovremeno i organizovanje masovnih radničkih istupa i prvomajskih manifestacija,

⁷⁸ »Glas slobode«, br. 33 od 1918. godine.

u toku ovog perioda bilo je prekinuto izbijanjem prvog svjetskog rata. U toku njegovog trajanja prvomajske proslave izgubile su svoj obim i intenzitet, ali su još uvijek, naročito poslije pobjede oktobarske socijalističke revolucije u Rusiji, imale veoma veliki značaj dajući impuls obnavljanju radničkih organizacija i radničkog pokreta u cjelini. U toku prvog svjetskog rata na prvomajskim proslavama centralno mjesto zauzimaju aktuelni ekonomski i politički zahtjevi koji se manifestuju u akcijama radnika protiv gladi, rata, militarizma i masovnog uništavanja. Represalije, progoni i teror okupatorske vlasti koje je ona u toku 40-godišnjeg perioda njene vladavine u Bosni i Hercegovini provodila nad radničkim pokretom nije mogla zaustaviti radničku klasu u borbi za njeno oslobođenje, kao ni da preko prvomajskih manifestacija i demonstracija manifestuje svoju snagu i odlučnost u rješavanju svojih zahtjeva i stremjenja.

R É S U M É

Les célébrations de la fête des ouvriers, le Premier mai, comme une des formes de la lutte de la classe ouvrière, sont d'une grande importance pour le développement et la puissance du mouvement ouvrier. Les premières manifestations déjà ont donné au Premier mai un contenu beaucoup plus profond que la pour la journée de travail de huit heures et l'augmentation des salaires. Au cours des deux décennies, elles unissaient des exigences économiques et politiques de la classe ouvrière, mettant en premier lieu: la journée de travail de huit heures au maximum, fixée au termes de la loi, l'introduction du suffrage universel, la réalisation de l'assurance légale des ouvriers, la liberté de la presse, la liberté des associations et des réunions, la liberté de parole, l'abolition de toute restriction de la liberté et la libération de la classe ouvrière de toutes les formes de l'exploitation.

L'inexistence d'organisations de syndicats de classe jusqu'en 1905, était la cause d'actions spontanées des ouvriers, qui s'exprimaient dans des mouvements grévistes et tarifaires mal organisés, comme dans des célébrations du 1er mai qui avaient un caractère tout à fait limité et réunissaient seulement un cercle restreint des membres de la classe ouvrière possédant au plus haut degré la conscience de classe. C'est seulement à partir de 1905, qu'on remarque un développement plus rapide des organisations syndicales et des grèves mieux organisées qui avaient pour but le raccourcissement de la journée de travail, l'augmentation des salaires, la liberté de s'associer et la libre célébration de la fête des ouvriers — le Premier mai. En 1906 déjà l'action organisée des ouvriers, manifestée dans les grèves de Mai, a montré que la classe ouvrière n'est pas satisfaite avec des solutions partielles de ses demandes sur le plan économique, mais exigeait également la solution d'une suite de questions politiques qui l'entravaient dans sa lutte pour la réalisation des droits principaux des ouvriers. A partir de ce moment, les célébrations du Premier mai deviennent l'expression et l'indicateur du renforcement et du développement du mouvement ouvrier qui, au cours des années, comme le flux et le reflux, avaient l'organisation de la société d'occupateurs et donnaient une grande contribution à leur ruine totale.

Après la constitution du parti démocrate-socialiste de Bosnie et Herzégovine en 1909, les célébrations du Premier mai deviennent de plus en plus étendues par la participation des masses, tandis que les exigences des ouvriers se dirigent de plus en plus sur la recherche des solutions des questions politiques actuelles (le droit de réunions des ouvriers, le suffrage universel, l'introduction de l'assurance légale des ouvriers et de la législation protectrice des ouvriers, la liberté de presse, l'égalité de

droits pour les femmes, l'abolition des restes de rapports féodaux et une série d'autres questions). En outre, les ouvriers organisés, par leur activité, surtout à l'occasion des manifestations du Premier mai, soulignent constamment l'importance des organisations ouvrières et le besoin du renforcement de la conscience de classe et de l'union mutuelle du prolétariat, comme composantes fondamentales pour la sortie unie et organisée, ayant pour but la solution de toutes les questions citées.

Le renforcement du mouvement ouvrier et de ses organisations, et en même temps l'organisation des sorties des ouvriers en masse et des manifestations à l'occasion du Premier mai, au cours de cette période ont été interrompus par l'éclatement de la première guerre mondiale. Pendant que la guerre durait, les célébrations du Premier mai ont perdu de leur ampleur et de leur intensité, mais elles ont encore eu, surtout après la victoire de la Révolution socialiste d'octobre en Russie, une très grande importance, donnant l'impulsion à la restauration des organisations ouvrières et du mouvement ouvrier en entier. Au cours de la première guerre mondiale, à l'occasion des célébrations du Premier mai, la place centrale est occupée par les exigences économiques et politiques actuelles, qui se manifestent dans des actions ouvrières contre la famine, la guerre, le militarisme et les dévastations de masse. Les représailles, les persécutions et la terreur des autorités ennemies qu'elles pratiquaient sur le mouvement ouvrier pendant la période de 40 ans, de leur domination en Bosnie et Herzégovine, ne pouvaient point arrêter la classe ouvrière dans sa lutte pour la libération, non plus, de manifester, par ses démonstrations et manifestations à l'occasion du Premier mai, sa force et sa détermination dans la solution de ses exigences et ses aspirations.